

Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως)

της 9ης Μαρτίου 2021 *

«Προδικαστική παραπομπή – Προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων – Οργάνωση του χρόνου εργασίας – Οδηγία 2003/88/ΕΚ – Άρθρο 2 – Έννοια του “χρόνου εργασίας” – Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής – Επαγγελματίες πυροσβέστες – Οδηγία 89/391/ΕΟΚ – Άρθρα 5 και 6 – Ψυχοκοινωνικοί κίνδυνοι – Υποχρέωση προλήψεως»

Στην υπόθεση C-580/19,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής απόφασης δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Verwaltungsgericht Darmstadt (διοικητικό πρωτοδικείο του Darmstadt, Γερμανία) με απόφαση της 21ης Φεβρουαρίου 2019, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 30 Ιουλίου 2019, στο πλαίσιο της δίκης

RJ

κατά

Stadt Offenbach am Main,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τμήμα μείζονος συνθέσεως),

συγκείμενο από τους Κ. Lenaerts, Πρόεδρο, R. Silva de Lapuerta, Αντιπρόεδρο, A. Arabadjiev, A. Prechal, M. Βηλαρά και N. Piçarra, προέδρους τμήματος, T. von Danwitz, C. Toader, M. Safjan, D. Šváby, S. Rodin, F. Biltgen, K. Jürimäe, Κ. Λυκούργο (εισηγητή) και L. S. Rossi, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: G. Pitruzzella

γραμματέας: M. Longar, διοικητικός υπάλληλος,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ’ ακροατηρίου συζήτησεως της 22ας Ιουνίου 2020,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- η Βελγική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον S. Baeyens και από τις L. Van den Broeck, M. Jacobs και C. Pochet,

* Γλώσσα διαδικασίας: η γερμανική.

- η Ισπανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον S. Jiménez García,
- η Γαλλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους A. Ferrand, R. Coesme και E. Toutain και από την A.-L. Desjonquères,
- η Ολλανδική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τις M. K. Bulterman και C. S. Schillemans,
- η Φινλανδική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη αρχικώς από την H. Leppo και τον J. Heliskoski και στη συνέχεια από την H. Leppo,
- η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη αρχικώς από τους B.-R. Killmann και M. van Beek και στη συνέχεια από τον B.-R. Killmann,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα, που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 6ης Οκτωβρίου 2020,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 2 της οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας (ΕΕ 2003, L 299, σ. 9).
- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ RJ και Stadt Offenbach am Main (Δήμου του Offenbach am Main, Γερμανία) σχετικά με τον μισθό που ζητεί ο RJ για τις υπηρεσίες εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής τις οποίες είχε παράσχει. Διευκρινίζεται εξ αρχής ότι, στο πλαίσιο της παρούσας αποφάσεως, ο όρος «εργασιακή ετοιμότητα» καλύπτει εν γένει το σύνολο των χρονικών περιόδων κατά τις οποίες ο εργαζόμενος παραμένει στη διάθεση του εργοδότη του, προκειμένου να παράσχει εργασία κατ' εντολήν του εργοδότη, ενώ η έκφραση «εργασιακή ετοιμότητα υπό καθεστώς επιφυλακής» καλύπτει εκείνες τις χρονικές περιόδους κατά τις οποίες ο εργαζόμενος δεν είναι υποχρεωμένος να παραμένει στον χώρο εργασίας

Το νομικό πλαίσιο

Το δίκαιο της Ένωσης

Η οδηγία 89/391/ΕΟΚ

- 3 Το άρθρο 5, παράγραφος 1, της οδηγίας 89/391/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 12ης Ιουνίου 1989, σχετικά με την εφαρμογή μέτρων για την προώθηση της βελτίωσης της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία (ΕΕ 1989, L 183, σ. 1), προβλέπει τα εξής:

«Ο εργοδότης υποχρεούται να εξασφαλίζει την ασφάλεια και την υγεία των εργαζομένων ως προς όλες τις πτυχές της εργασίας.»

4 Το άρθρο 6 της οδηγίας αυτής ορίζει τα ακόλουθα:

«1. Στα πλαίσια των ευθυνών του, ο εργοδότης λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα για την προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων, συμπεριλαμβανομένων των δραστηριοτήτων πρόληψης των επαγγελματικών κινδύνων, ενημέρωσης και κατάρτισης, καθώς και της δημιουργίας της απαραίτητης οργάνωσης και της παροχής των αναγκαίων μέσων.

Ο εργοδότης πρέπει να φροντίζει ώστε να προσαρμόζονται τα μέτρα αυτά ανάλογα με τις μεταβολές των περιστάσεων και να επιδιώκει τη βελτίωση των υφισταμένων καταστάσεων.

2. Ο εργοδότης εφαρμόζει τα μέτρα που προβλέπονται στην παράγραφο 1, πρώτο εδάφιο, βάσει των ακόλουθων γενικών αρχών πρόληψης:

α) αποφυγή των κινδύνων·

β) εκτίμηση των κινδύνων που δεν μπορούν να αποφευχθούν·

γ) καταπολέμηση των κινδύνων στην πηγή τους·

[...]

3. Με την επιφύλαξη των άλλων διατάξεων της παρούσας οδηγίας, ο εργοδότης οφείλει, λαμβάνοντας υπόψη τη φύση των δραστηριοτήτων της επιχείρησης ή/και της εγκατάστασης:

α) να εκτιμά τους κινδύνους για την ασφάλεια και την υγεία των εργαζομένων, μεταξύ άλλων κατά την επιλογή των εξοπλισμών εργασίας, των χημικών ουσιών ή παρασκευασμάτων, και κατά τη διαρρύθμιση των χώρων εργασίας.

Μετά την εκτίμηση αυτή, οι δραστηριότητες πρόληψης και οι μέθοδοι εργασίας και παραγωγής που χρησιμοποιούνται από τον εργοδότη πρέπει:

– να εξασφαλίζουν καλύτερο επίπεδο προστασίας της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων,

– να ενσωματώνονται στο σύνολο των δραστηριοτήτων της επιχείρησης ή/και της εγκατάστασης και σε όλα τα επίπεδα ιεραρχίας·

[...]».

Η οδηγία 2003/88

5 Το άρθρο 1 της οδηγίας 2003/88 ορίζει τα ακόλουθα:

«1. Η παρούσα οδηγία καθορίζει τις στοιχειώδεις προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας όσον αφορά την οργάνωση του χρόνου εργασίας.

2. Εφαρμόζεται:

α) στις ελάχιστες περιόδους ημερήσιας και εβδομαδιαίας ανάπαυσης και ετήσιας άδειας, στο χρόνο διαλείμματος και στη μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας, και

β) σε ορισμένες πλευρές της νυκτερινής εργασίας, της κατά βάρδιες εργασίας και του ρυθμού εργασίας.

[...]

6 Το άρθρο 2 της οδηγίας αυτής προβλέπει τα εξής:

«Κατά την έννοια της παρούσας οδηγίας, νοούνται ως:

1. “χρόνος εργασίας”: κάθε περίοδος κατά τη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος ευρίσκεται στην εργασία, στη διάθεση του εργοδότη, και ασκεί τη δραστηριότητα ή τα καθήκοντά του, σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές·

2. “περίοδος ανάπαυσης”: κάθε περίοδος που δεν είναι χρόνος εργασίας·

[...]

7 Κατά το άρθρο 7, παράγραφος 1, της εν λόγω οδηγίας:

«Τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε να παρέχεται σε όλους τους εργαζομένους ετήσια άδεια μετ’ αποδοχών διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων, σύμφωνα με τους όρους που προβλέπουν οι εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές για την απόκτηση του σχετικού δικαιώματος και τη χορήγηση της άδειας.»

Το γερμανικό δίκαιο

8 Το παράρτημα του Verordnung über die Organisation, Mindeststärke und Ausrüstung der öffentlichen Feuerwehren (κανονισμού περί οργανώσεως, κατώτατου ορίου δυναμικότητας και εξοπλισμού των δημόσιων πυροσβεστικών υπηρεσιών), της 17ης Δεκεμβρίου 2003 (GVBl., σ. 693), ορίζει μεταξύ άλλων τα ακόλουθα:

«Τα τεχνικά μέσα του επιπέδου 2, συμπεριλαμβανομένου του αναγκαίου για τη χρήση τους προσωπικού, πρέπει κατά κανόνα να βρίσκονται στον τόπο επέμβασης εντός 20 λεπτών από τη στιγμή που σημαίνει συναγερμός [...].»

9 Κατά την Einsatzdienstverfügung der Feuerwehr Offenbach (επιχειρησιακή εγκύκλιο της πυροσβεστικής υπηρεσίας του Δήμου του Offenbach am Main), όπως ίσχυε από τις 18 Ιουνίου 2018, ο εργαζόμενος που εκτελεί την καλούμενη υπηρεσία «Beamter vom Einsatzleitdienst» (υπηρεσία άμεσης επέμβασης, στο εξής: υπηρεσία BvE), όταν καλείται να επέμβει, οφείλει να μεταβαίνει αμέσως στον τόπο επέμβασης κάνοντας χρήση των δικαιωμάτων παρέκκλισης από τον κώδικα οδικής κυκλοφορίας και των δικαιωμάτων προτεραιότητας που προβλέπονται στην περίπτωση αυτή.

10 Η ως άνω επιχειρησιακή εγκύκλιος προβλέπει λεπτομερώς, στη σελίδα 6, τις υποχρεώσεις του εργαζομένου που εκτελεί υπηρεσία BvE:

«Κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας BvE, ο εργαζόμενος οφείλει να είναι διαθέσιμος και να ευρίσκεται σε τόπο που του παρέχει τη δυνατότητα να επέμβει εντός 20 λεπτών. Ο κανόνας αυτός θεωρείται ότι έχει τηρηθεί όταν, κάνοντας χρήση των δικαιωμάτων παρέκκλισης από τον κώδικα οδικής κυκλοφορίας και των δικαιωμάτων προτεραιότητας που διαθέτει, ο εργαζόμενος

μεταβαίνει από τον τόπο στον οποίο ευρίσκεται έως τα όρια του Δήμου του Offenbach am Main σε χρόνο που δεν υπερβαίνει τα 20 λεπτά. Ο εν λόγω χρόνος μετάβασης ισχύει υπό συνθήκες μέτριας κυκλοφοριακής πυκνότητας, υπό συνθήκες κανονικής κατάστασης των οδών και υπό κανονικές καιρικές συνθήκες.»

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 11 Ο RJ είναι δημόσιος υπάλληλος και εργάζεται ως πυροσβέστης, με την ιδιότητα του επικεφαλής ομάδας, στην πυροσβεστική υπηρεσία του Δήμου του Offenbach am Main. Επιπλέον του προβλεπόμενου από τον υπηρεσιακό κανονισμό χρόνου εργασίας του, οφείλει να εκτελεί τακτικά υπηρεσίες BvE, σύμφωνα με την εφαρμοστέα για την πυροσβεστική υπηρεσία ρύθμιση του ως άνω του δήμου.
- 12 Κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας BvE, ο RJ πρέπει να είναι μονίμως διαθέσιμος για επικοινωνία με έτοιμη την επιχειρησιακή στολή του, καθώς και το υπηρεσιακό όχημα που του παρέχει ο εργοδότης του. Οφείλει να απαντά στις τηλεφωνικές κλήσεις που δέχεται, με τις οποίες ενημερώνεται για τα συμβάντα για τα οποία καλείται να λάβει αποφάσεις για την αντιμετώπισή τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις, καλείται να σπεύδει στον τόπο της επεμβάσεως ή στην έδρα της υπηρεσίας του. Όταν εκτελεί υπηρεσία BvE, ο RJ πρέπει να επιλέγει τον τόπο παραμονής του κατά τρόπον ώστε, σε περίπτωση συναγερμού, να μπορεί να μεταβεί με το ως άνω όχημα και με την επιχειρησιακή στολή του έως τα όρια του Δήμου του Offenbach am Main σε χρονικό διάστημα 20 λεπτών.
- 13 Τις εργάσιμες ημέρες της εβδομάδας, η υπηρεσία BvE πραγματοποιείται από τις 17:00 μέχρι τις 07:00 της επομένης ημέρας. Το Σαββατοκύριακο, η υπηρεσία αυτή πραγματοποιείται από την Παρασκευή, από τις 17:00, μέχρι τη Δευτέρα στις 07:00. Μετά από μια εβδομάδα 42 ωρών εργασίας μπορεί να ακολουθεί μια τέτοια υπηρεσία το Σαββατοκύριακο. Κατά μέσο όρο, ο RJ εκτελεί υπηρεσία BvE για 10 έως 15 Σαββατοκύριακα ετησίως. Στο διάστημα από την 1η Ιανουαρίου 2013 έως την 31η Δεκεμβρίου 2015, εκτέλεσε 126 φορές υπηρεσία BvE, κατά τη διάρκεια των οποίων κλήθηκε είκοσι φορές να ανταποκριθεί σε συναγερμούς ή να μετάσχει σε επεμβάσεις. Ως εκ τούτου, σε περίοδο τριών ετών, ο αριθμός των συναγερμών κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας BvE του RJ ανερχόταν κατά μέσο όρο σε 6,67 ετησίως.
- 14 Ο RJ ζήτησε να αναγνωριστεί η υπηρεσία BvE ως χρόνος εργασίας, με την ανάλογη αμοιβή. Με απόφαση της 6ης Αυγούστου 2014 ο εργοδότης του απέρριψε το αίτημά του.
- 15 Στις 31 Ιουλίου 2015 ο RJ προσέφυγε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου υποστηρίζοντας ότι οι περίοδοι εργασιακής ετοιμότητας, ακόμη και όταν λαμβάνουν τη μορφή εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής και ο εργαζόμενος, κατά συνέπεια, δεν υποχρεούται να έχει φυσική παρουσία σε τόπο καθοριζόμενο από τον εργοδότη, μπορούν να λογίζονται ως χρόνος εργασίας εφόσον ο εργαζόμενος υποχρεώνεται, από τον εργοδότη του, να αναλάβει υπηρεσία σε πολύ περιορισμένο χρονικό διάστημα. Ο RJ διατείνεται ειδικότερα ότι η υπηρεσία BvE συνιστά σημαντικό περιορισμό του ελεύθερου χρόνου του, καθόσον, σε περίπτωση συναγερμού, οφείλει να αναχωρήσει αμέσως από την κατοικία του για να μεταβεί στο Offenbach am Main, προκειμένου να συμμορφωθεί προς την υποχρέωση ανταποκρίσεώς του εντός 20 λεπτών.
- 16 Κατά το αιτούν δικαστήριο, οι δραστηριότητες των μονάδων επεμβάσεως της εθνικής πυροσβεστικής υπηρεσίας εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2003/88. Το δικαστήριο αυτό εκτιμά ότι, μολονότι τα ζητήματα σχετικά με την αμοιβή των υπηρεσιών επιφυλακής

εκφεύγουν του εν λόγω πεδίου εφαρμογής, εντούτοις ο χαρακτηρισμός της υπηρεσίας ΒνΕ ως «χρόνου εργασίας», κατά την έννοια του άρθρου 2, σημείο 1, της οδηγίας 2003/88, είναι, αντιθέτως, αποφασιστικής σημασίας για την έκβαση της εκκρεμούς ενώπιον αυτού διαφοράς.

- 17 Πράγματι, κατά το γερμανικό δίκαιο, ο εργοδότης του RJ δεν μπορεί να υποχρεωθεί δικαστικώς να αμείβει την υπηρεσία ΒνΕ με τον τρόπο που ζητεί ο RJ παρά μόνον αν ο τελευταίος εργάζεται πέραν του μέγιστου επιτρεπόμενου από την οδηγία 2003/88 εβδομαδιαίου χρόνου εργασίας. Εξάλλου, το αίτημα του RJ να διαπιστωθεί ότι η υπηρεσία ΒνΕ αποτελεί χρόνο εργασίας δεν αφορά την ενδεχόμενη αμοιβή της υπηρεσίας αυτής, αλλά αποσκοπεί να εξασφαλίσει ότι, στο μέλλον, ο RJ δεν θα υποχρεώνεται να εργάζεται πέραν του μέγιστου χρόνου εργασίας που επιτρέπει το δίκαιο της Ένωσης.
- 18 Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι, μέχρι τώρα, το Δικαστήριο δέχεται ότι μια περίοδος εργασιακής ετοιμότητας δεν μπορεί να εξομοιώνεται προς χρόνο εργασίας παρά μόνον αν ο εργαζόμενος υποχρεώνεται να έχει φυσική παρουσία σε καθορισμένο από τον εργοδότη τόπο και να βρίσκεται εκεί στη διάθεσή του προκειμένου να μπορεί να παράσχει αμέσως τις προσήκουσες υπηρεσίες σε περίπτωση ανάγκης. Υπογραμμίζει ωστόσο ότι, με την απόφαση της 21ης Φεβρουαρίου 2018, Matzak (C-518/15, EU:C:2018:82), το Δικαστήριο έκρινε ότι οι υπηρεσίες εργασιακής ετοιμότητας που πραγματοποιεί ο εργαζόμενος στην κατοικία του πρέπει να λογίζονται και αυτές ως χρόνος εργασίας, στηριζόμενο, αφενός, στην υποχρέωση του εργαζομένου να παραμένει σε τόπο καθοριζόμενο από τον εργοδότη και, αφετέρου, στον περιορισμό της ευχέρειας του εργαζομένου αυτού να ασχοληθεί με τα προσωπικά και κοινωνικά ενδιαφέροντά του, ως απόρροια της ανάγκης να μεταβαίνει στον τόπο εργασίας του εντός οκτώ λεπτών.
- 19 Για το αιτούν δικαστήριο, η απόφαση αυτή δεν αποκλείει να θεωρούνται επίσης ως χρόνος εργασίας οι περίοδοι εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής, ήτοι εκείνες κατά τη διάρκεια των οποίων ο εργαζόμενος, χωρίς να υποχρεούται να παραμένει σε τόπο καθοριζόμενο από τον εργοδότη, υπόκειται σε σημαντικούς περιορισμούς όσον αφορά την ελεύθερη επιλογή του τόπου στον οποίο θα βρίσκεται και όσον αφορά την οργάνωση του ελεύθερου χρόνου του.
- 20 Ειδικότερα, κατά το αιτούν δικαστήριο, το να μη θεωρούνται ως «χρόνος εργασίας», κατά την έννοια της οδηγίας 2003/88, οι περίοδοι εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής απλώς και μόνον επειδή ο εργοδότης δεν έχει ορίσει έναν συγκεκριμένο τόπο στον οποίο ο εργαζόμενος υποχρεούται να έχει φυσική παρουσία συνιστά αδικαιολόγητη διαφορετική μεταχείριση σε σχέση με την περίπτωση κατά την οποία ο εργοδότης ορίζει έναν τέτοιο τόπο υποχρεωτικής φυσικής παρουσίας. Ειδικότερα, η επιβαλλόμενη στον εργαζόμενο υποχρέωση μετάβασης σε συγκεκριμένο τόπο σε περιορισμένο χρονικό διάστημα μπορεί να έχει τόσο περιοριστικά αποτελέσματα για την οργάνωση του ελεύθερου χρόνου του ώστε να ισοδυναμεί με έμμεση επιβολή της υποχρέωσης φυσικής παρουσίας, περιορίζοντας ως εκ τούτου σημαντικά τις δυνατότητές του να ασχοληθεί με τα προσωπικά του ενδιαφέροντα.
- 21 Το αιτούν δικαστήριο σημειώνει, τέλος, ότι το αποφασιστικό κριτήριο που χρησιμοποιεί το Bundesverwaltungsgericht (Ομοσπονδιακό Διοικητικό Δικαστήριο, Γερμανία) για να προσδιορίσει αν μια περίοδος εργασιακής ετοιμότητας πρέπει να θεωρείται ως χρόνος εργασίας είναι η συχνότητα με την οποία ο εργαζόμενος καλείται να εργαστεί κατά τη διάρκεια των περιόδων επιφυλακής. Αν αυτές διακόπτονται μόνο σποραδικά με σχετικές επεμβάσεις, δεν συνιστούν «χρόνο εργασίας».

- 22 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Verwaltungsgericht Darmstadt (διοικητικό πρωτοδικείο Darmstadt, Γερμανία) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:
- «1) Έχει το άρθρο 2 της οδηγίας 2003/88 την έννοια ότι οι περίοδοι εργασιακής ετοιμότητας, κατά τη διάρκεια των οποίων ο εργαζόμενος έχει την υποχρέωση να φτάσει εντός είκοσι λεπτών με τη στολή του και με υπηρεσιακό όχημα στα όρια του δήμου όπου υπηρετεί, πρέπει να θεωρούνται ως χρόνος εργασίας, μολοντί ο εργοδότης δεν έχει καθορίσει τόπο στον οποίο ο εργαζόμενος υποχρεούται να έχει φυσική παρουσία, πλην όμως ο εργαζόμενος υπόκειται σε σημαντικούς περιορισμούς ως προς την επιλογή του τόπου παραμονής του και ως προς τις δυνατότητες που έχει να ασχοληθεί με τα προσωπικά και κοινωνικά ενδιαφέροντά του;
- 2) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα: Έχει το άρθρο 2 της οδηγίας 2003/88, σε περίπτωση όπως αυτή του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος, την έννοια ότι, κατά τον ορισμό της έννοιας του χρόνου εργασίας, πρέπει να λαμβάνεται επίσης υπόψη το αν και σε ποιον βαθμό, κατά τη διάρκεια μιας περιόδου εργασιακής ετοιμότητας, της οποίας ο τόπος εκτελέσεως δεν έχει καθοριστεί από τον εργοδότη, ο εργαζόμενος πρέπει κατά κανόνα να αναμένει ότι θα κληθεί να αναλάβει υπηρεσία;»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

- 23 Με τα προδικαστικά ερωτήματα, που πρέπει να εξεταστούν από κοινού, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί, κατ' ουσίαν, αν το άρθρο 2 της οδηγίας 2003/88 έχει την έννοια ότι η περίοδος εργασιακής ετοιμότητας κατά τη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος πρέπει να είναι σε θέση να μεταβεί στα όρια του δήμου υπηρεσίας του εντός 20 λεπτών, με την επιχειρησιακή στολή του και το υπηρεσιακό όχημα που του έχει διαθέσει ο εργοδότης του, κάνοντας χρήση των δικαιωμάτων παρεκκλίσεως από τον κώδικα οδικής κυκλοφορίας και του δικαιώματος προτεραιότητας του εν λόγω οχήματος, συνιστά «χρόνο εργασίας», κατά την έννοια του άρθρου αυτού, και αν η μέση συχνότητα με την οποία καλείται πράγματι να επέμβει κατά τη διάρκεια της εν λόγω περιόδου πρέπει να ληφθεί υπόψη στο πλαίσιο ενός τέτοιου χαρακτηρισμού.
- 24 Από την απόφαση του αιτούντος δικαστηρίου και από την ενώπιον του Δικαστηρίου δικογραφία προκύπτει ειδικότερα ότι ο προσφεύγων της κύριας δίκης καλείται να εκτελεί ετησίως περίπου σαράντα υπηρεσίες εργασιακής ετοιμότητας τις νύχτες κατά τις εργάσιμες ημέρες και το Σαββατοκύριακο. Οι εν λόγω υπηρεσίες εργασιακής ετοιμότητας πραγματοποιούνται υπό καθεστώς επιφυλακής, πράγμα το οποίο συνεπάγεται ότι δεν υποχρεούται να έχει φυσική παρουσία στον τόπο εργασίας του. Κατά τη διάρκεια των εν λόγω υπηρεσιών εργασιακής ετοιμότητας, ο RJ πρέπει να έχει ανά πάσα στιγμή τη στολή του και το υπηρεσιακό όχημα, να μπορεί να απαντά αμέσως στις τηλεφωνικές κλήσεις και να είναι θέση να μεταβεί εντός των ορίων του Δήμου του Offenbach am Main, με τη επιχειρησιακή στολή του και το υπηρεσιακό όχημα, εντός 20 λεπτών, κάνοντας χρήση των κατά παρέκκλιση προβλεπόμενων για το όχημα αυτό δικαιωμάτων και της προτεραιότητας του εν λόγω οχήματος. Ο ως άνω χρόνος διαδρομής υπολογίζεται με βάση συνθήκες μέτριας κυκλοφοριακής πυκνότητας, συνθήκες κανονικής κατάστασης των οδών και κανονικές καιρικές συνθήκες.
- 25 Εισαγωγικώς, υπενθυμίζεται ότι, καίτοι εναπόκειται, σε τελική ανάλυση, στο αιτούν δικαστήριο να εξετάσει αν οι επίμαχες στην κύρια δίκη περίοδοι εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής πρέπει να χαρακτηριστούν ως «χρόνος εργασίας», για τους σκοπούς εφαρμογής της

οδηγίας 2003/88, εναπόκειται ωστόσο στο Δικαστήριο να του παράσχει ορισμένες ενδείξεις όσον αφορά τα κριτήρια που πρέπει να λάβει υπόψη κατά την εξέταση αυτή [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος επιφυλακής σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψεις 23 και 24 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].

- 26 Κατόπιν της ανωτέρω προκαταρκτικής διευκρίνισης, υπενθυμίζεται, πρώτον, ότι η οδηγία 2003/88 έχει ως σκοπό να ορίσει ελάχιστα επιτακτικά όρια για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας των εργαζομένων με μια προσέγγιση των εθνικών νομοθεσιών όσον αφορά, μεταξύ άλλων, τον χρόνο εργασίας. Η εν λόγω εναρμόνιση σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα της οργάνωσης του χρόνου εργασίας αποσκοπεί στην εξασφάλιση μεγαλύτερης προστασίας της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων, προβλέποντας υπέρ αυτών ελάχιστες περιόδους ανάπαυσης –ιδίως ημερήσιας και εβδομαδιαίας– καθώς και κατάλληλα διαλείμματα εργασίας, και προβλέποντας ένα ανώτατο όριο διάρκειας της εβδομαδιαίας εργασίας [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος επιφυλακής σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 25 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].
- 27 Οι διατάξεις της οδηγίας 2003/88 στον τομέα της μέγιστης διάρκειας εργασίας και του ελάχιστου χρόνου ανάπαυσης αποτελούν ιδιαίτερης σημασίας κανόνες κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, οι οποίοι πρέπει να ισχύουν για κάθε εργαζόμενο [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος επιφυλακής σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 26 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].
- 28 Κατά τα λοιπά, προβλέποντας το δικαίωμα κάθε εργαζομένου για περιορισμό της μέγιστης διάρκειας της εργασίας και για περιόδους ημερήσιας και εβδομαδιαίας ανάπαυσης, η οδηγία 2003/88 διευκρινίζει το θεμελιώδες δικαίωμα που κατοχυρώνεται ρητώς στο άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και πρέπει να ερμηνεύεται, κατά συνέπεια, με γνώμονα το εν λόγω άρθρο 31, παράγραφος 2. Εξ αυτού συνάγεται ιδίως ότι οι διατάξεις της οδηγίας 2003/88 δεν μπορούν να ερμηνεύονται στενά σε βάρος των δικαιωμάτων τα οποία ο εργαζόμενος αντλεί από αυτή [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος επιφυλακής σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 27 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].
- 29 Δεύτερον, επισημαίνεται ότι το άρθρο 2, σημείο 1, της οδηγίας 2003/88 ορίζει την έννοια του «χρόνου εργασίας» ως κάθε περίοδο κατά τη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος ευρίσκεται στην εργασία του, στη διάθεση του εργοδότη και ασκεί τη δραστηριότητα ή τα καθήκοντά του, σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές. Κατά το άρθρο 2, σημείο 2, της οδηγίας αυτής, η έννοια της «περιόδου ανάπαυσης» καλύπτει κάθε περίοδο που δεν είναι χρόνος εργασίας.
- 30 Ως εκ τούτου, οι δύο αυτές έννοιες, που ορίζονταν με τον ίδιο τρόπο στην οδηγία 93/104/ΕΚ του Συμβουλίου, της 23ης Νοεμβρίου 1993, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας (ΕΕ 1993, L 307, σ. 18), την οποία διαδέχθηκε η οδηγία 2003/88, αποκλείουν η μία την άλλη. Επομένως, ο χρόνος εργασιακής ετοιμότητας ενός εργαζομένου πρέπει να χαρακτηρίζεται είτε ως «χρόνος εργασίας» είτε ως «περίοδος ανάπαυσης» για τους σκοπούς εφαρμογής της οδηγίας 2003/88, καθόσον η τελευταία αυτή οδηγία δεν προβλέπει κάποια ενδιάμεση κατηγορία [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος επιφυλακής σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 29 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].

- 31 Επιπλέον, οι έννοιες του «χρόνου εργασίας» και της «περιόδου ανάπαυσης» είναι έννοιες του δικαίου της Ένωσης οι οποίες επιβάλλεται να ορίζονται βάσει αντικειμενικών κριτηρίων, με αναφορά στο σύστημα και τον σκοπό της οδηγίας, 2003/88. Μόνο μια τέτοια αυτοτελής ερμηνεία μπορεί να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα της οδηγίας αυτής καθώς και την ομοιόμορφη εφαρμογή των εν λόγω εννοιών στο σύνολο των κρατών μελών. [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 30 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].
- 32 Επομένως, παρά την περιλαμβανόμενη στο άρθρο 2 της οδηγίας 2003/88 αναφορά στις «εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές», τα κράτη μέλη δεν μπορούν να ορίζουν μονομερώς το περιεχόμενο των εννοιών «χρόνος εργασίας» και «περίοδος ανάπαυσης», εξαρτώντας από οποιαδήποτε προϋπόθεση ή οποιονδήποτε περιορισμό το απευθείας αναγνωριζόμενο υπέρ των εργαζομένων από την οδηγία αυτή δικαίωμα συνυπολογισμού των περιόδων εργασίας και, συνακόλουθα, των περιόδων ανάπαυσης. Κάθε άλλη ερμηνεία θα παρεμπόδιζε την πρακτική αποτελεσματικότητα της οδηγίας 2003/88 και θα αντέβαινε προς τον σκοπό της [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 31 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].
- 33 Τρίτον, όσον αφορά ειδικότερα τις περιόδους εργασιακής ετοιμότητας, από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι η περίοδος κατά τη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος δεν ασκεί πραγματικά καμία δραστηριότητα για λογαριασμό του εργοδότη του δεν συνιστά κατ' ανάγκη «περίοδο ανάπαυσης», για τους σκοπούς εφαρμογής της οδηγίας 2003/88.
- 34 Ειδικότερα, αφενός, το Δικαστήριο έχει κρίνει, σχετικά με υπηρεσίες εργασιακής ετοιμότητας που εκτελούνταν σε χώρους εργασίας διαφορετικούς από την κατοικία του εργαζομένου, ότι καθοριστικός παράγων για να θεωρηθεί ότι συντρέχουν τα χαρακτηριστικά στοιχεία του «χρόνου εργασίας», κατά την έννοια της οδηγίας 2003/88, είναι το γεγονός ότι ο εργαζόμενος υποχρεούται να είναι παρών σε χώρο που έχει καθορίσει ο εργοδότης και να βρίσκεται εκεί στη διάθεση του τελευταίου για να παράσχει αμέσως τις υπηρεσίες του σε περίπτωση ανάγκης (πρβλ. αποφάσεις της 3ης Οκτωβρίου 2000, Simar, C-303/98, EU:C:2000:528, σκέψη 48, της 9ης Σεπτεμβρίου 2003, Jaeger, C-151/02, EU:C:2003:437, σκέψη 63, και της 1ης Δεκεμβρίου 2005, Dellas κ.λπ., C-14/04, EU:C:2005:728, σκέψη 48).
- 35 Πρέπει συναφώς να διευκρινιστεί ότι ως τόπος εργασίας πρέπει να νοείται κάθε τόπος στον οποίο ο εργαζόμενος καλείται να ασκήσει μια δραστηριότητα κατ' εντολήν του εργοδότη του, περιλαμβανομένης της περιπτώσεως στην οποία ο τόπος αυτός δεν είναι το μέρος όπου ασκεί συνήθως την επαγγελματική του δραστηριότητα.
- 36 Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι, κατά τη διάρκεια μιας τέτοιας περιόδου εργασιακής ετοιμότητας, ο εργαζόμενος, υποχρεωμένος να παραμένει στον τόπο εργασίας του όντας αμέσως διαθέσιμος στην υπηρεσία του εργοδότη του, πρέπει να παραμένει μακριά από το οικογενειακό και κοινωνικό του περιβάλλον και έχει μειωμένη δυνατότητα διαθέσεως του χρόνου κατά τον οποίο δεν απαιτούνται οι επαγγελματικές του υπηρεσίες. Επομένως, το σύνολο της εν λόγω περιόδου θα πρέπει να χαρακτηρίζεται ως «χρόνος εργασίας», κατά την έννοια της οδηγίας 2003/88, ανεξάρτητα από την πραγματική παροχή εργασίας εκ μέρους του εργαζομένου κατά τη διάρκεια της ως άνω περιόδου (πρβλ. αποφάσεις της 9ης Σεπτεμβρίου 2003, Jaeger, C-151/02, EU:C:2003:437, σκέψη 65, της 5ης Οκτωβρίου 2004, Pfeiffer κ.λπ., C-397/01 έως C-403/01, EU:C:2004:584, σκέψη 93, και της 1ης Δεκεμβρίου 2005, Dellas κ.λπ., C-14/04, EU:C:2005:728, σκέψεις 46 και 58).

- 37 Αφετέρου, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι μια περίοδος εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής, μολονότι δεν επιβάλλει στον εργαζόμενο να παραμένει στον τόπο εργασίας του, πρέπει επίσης να χαρακτηρίζεται, στο σύνολό της, ως «χρόνος εργασίας», κατά την έννοια της οδηγίας 2003/88, όταν, λαμβανομένων υπόψη των αντικειμενικών και πολύ σημαντικών συνεπειών των περιορισμών που επιβάλλονται στον εργαζόμενο όσον αφορά τις δυνατότητές του να ασχοληθεί με τα προσωπικά και κοινωνικά ενδιαφέροντά του, διακρίνεται από μια περίοδο κατά τη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος πρέπει απλώς να είναι στη διάθεση του εργοδότη του προκειμένου ο τελευταίος να μπορεί να επικοινωνήσει μαζί του (πρβλ. απόφαση της 21ης Φεβρουαρίου 2018, Matzak, C-518/15, EU:C:2018:82, σκέψεις 63 έως 66).
- 38 Τόσο από τα στοιχεία που παρατίθενται στις σκέψεις 34 έως 37 της παρούσας αποφάσεως όσο και από την ανάγκη, που υπενθυμίζεται στη σκέψη 28 της αποφάσεως αυτής, να ερμηνεύεται το άρθρο 2, σημείο 1, της οδηγίας 2003/88 με γνώμονα το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, προκύπτει ότι αποτελεί «χρόνο εργασίας», κατά την έννοια της οδηγίας 2003/88, το σύνολο των περιόδων εργασιακής ετοιμότητας, περιλαμβανομένων των περιόδων εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής, κατά τη διάρκεια των οποίων οι περιορισμοί που επιβάλλονται στον εργαζόμενο είναι τέτοιας φύσεως ώστε να επηρεάζουν αντικειμενικά και σε πολύ μεγάλο βαθμό τη δυνατότητά του να διαχειρίζεται ελεύθερα κατά τη διάρκεια των εν λόγω περιόδων τον χρόνο κατά τον οποίο δεν απαιτείται να παρέχει τις επαγγελματικές του υπηρεσίες και τη δυνατότητά του να αφιερώνει τον χρόνο αυτό στα ενδιαφέροντά του.
- 39 Αντιστρόφως, όταν οι δεσμεύσεις που επιβάλλονται στον εργαζόμενο κατά τη διάρκεια μιας συγκεκριμένης περιόδου εργασιακής ετοιμότητας δεν είναι τόσο περιοριστικές και του παρέχουν τη δυνατότητα να διαχειρίζεται τον χρόνο του και να αφιερώνεται στα ενδιαφέροντά του χωρίς σοβαρούς περιορισμούς, μόνον ο χρόνος που συνδέεται με την εργασία που όντως παρέχεται, αναλόγως της περιπτώσεως, κατά τη διάρκεια μιας τέτοιας περιόδου είναι «χρόνος εργασίας», για τους σκοπούς εφαρμογής της οδηγίας 2003/88 [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 38 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].
- 40 Συναφώς, διευκρινίζεται ακόμη ότι μόνον οι περιορισμοί που επιβάλλονται στον εργαζόμενο, είτε από την εφαρμοστέα νομοθεσία του οικείου κράτους μέλους, είτε από συλλογική σύμβαση, είτε από τον εργοδότη, δυνάμει, ιδίως, συμβάσεως εργασίας, κανονισμού εργασίας ή συστήματος κατανομής υπηρεσιών εργασιακής ετοιμότητας μεταξύ των εργαζομένων, μπορούν να λαμβάνονται υπόψη προκειμένου να εκτιμηθεί αν μια περίοδος εργασιακής ετοιμότητας συνιστά «χρόνο εργασίας», κατά την έννοια της οδηγίας 2003/88 [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 39].
- 41 Αντιθέτως, οι οργανωτικές δυσχέρειες τις οποίες ενδέχεται να συνεπάγεται για τον εργαζόμενο μια περίοδος εργασιακής ετοιμότητας και οι οποίες δεν απορρέουν από τέτοιους περιορισμούς, αλλά αποτελούν, για παράδειγμα, συνέπεια των στοιχείων της φύσεως ή ελεύθερων επιλογών του ενδιαφερομένου, δεν μπορούν να λαμβάνονται υπόψη [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 40].
- 42 Ως εκ τούτου, ιδίως, η σημαντική απόσταση μεταξύ του τόπου κατοικίας που έχει επιλέξει ελεύθερα ο εργαζόμενος και του τόπου στον οποίο πρέπει να είναι σε θέση να μεταβεί εντός ορισμένου χρόνου κατά τη διάρκεια της περιόδου εργασιακής ετοιμότητας δεν αποτελεί, αυτή

- καθ'εαυτήν, αποφασιστικό κριτήριο για να χαρακτηριστεί το σύνολο της εν λόγω περιόδου ως «χρόνος εργασίας», κατά την έννοια του άρθρου 2, σημείο 1, της οδηγίας 2003/88, τουλάχιστον όταν ο τόπος αυτός είναι ο συνηθής τόπος εργασίας του. Πράγματι, σε μια τέτοια περίπτωση, ο εν λόγω εργαζόμενος είναι σε θέση να εκτιμήσει ελεύθερα την απόσταση μεταξύ του τόπου αυτού και της κατοικίας του [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 41 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].
- 43 Εξάλλου, αν ο τόπος εργασίας περιλαμβάνει την κατοικία του εργαζομένου ή συμπίπτει με αυτήν, απλώς και μόνον η περίπτωση ότι, κατά τη διάρκεια μιας συγκεκριμένης περιόδου εργασιακής ετοιμότητας, ο τελευταίος υποχρεούται να παραμένει στον τόπο εργασίας του προκειμένου να μπορεί να τεθεί στη διάθεση του εργοδότη του, σε περίπτωση ανάγκης, δεν αρκεί για να χαρακτηριστεί η εν λόγω περίοδος ως «χρόνος εργασίας», κατά την έννοια της οδηγίας 2003/88 [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 43 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].
- 44 Όταν, για τον λόγο ότι δεν επιβάλλεται στον εργαζόμενο υποχρέωση παραμονής στον τόπο εργασίας, μια περίοδος εργασιακής ετοιμότητας δεν μπορεί να χαρακτηριστεί αυτομάτως ως «χρόνος εργασίας», κατά την έννοια της οδηγίας 2003/88, εναπόκειται ακόμη στα εθνικά δικαστήρια να εξακριβώσουν αν ένας τέτοιος χαρακτηρισμός είναι παρά ταύτα επιβεβλημένος λόγω των συνεπειών τις οποίες συνεπάγεται το σύνολο των περιορισμών που επιβάλλονται στον εργαζόμενο όσον αφορά τη δυνατότητά του να διαχειρίζεται ελεύθερα, κατά τη διάρκεια της εν λόγω περιόδου, τον χρόνο κατά τον οποίο δεν απαιτείται να παρέχει τις επαγγελματικές υπηρεσίες του και τη δυνατότητά του να ασχολείται με τα ενδιαφέροντά του.
- 45 Στην περίπτωση αυτή, πρέπει να συνεκτιμάται, ειδικότερα, ο χρόνος που διαθέτει ο εργαζόμενος, κατά τη διάρκεια της περιόδου εργασιακής ετοιμότητας, για να αναλάβει τις επαγγελματικές δραστηριότητές του μόλις τον αναζητήσει ο εργοδότης του, σε συνδυασμό, ενδεχομένως, με τη μέση συχνότητα επεμβάσεων τις οποίες καλείται να διεκπεραιώσει ο εργαζόμενος αυτός κατά τη διάρκεια της εν λόγω περιόδου [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 46].
- 46 Συγκεκριμένα, πρώτον, όπως επισήμανε, κατ' ουσίαν, ο γενικός εισαγγελέας στα σημεία 89 έως 91 των προτάσεών του, τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τις συνέπειες που έχει για τον εργαζόμενο, όσον αφορά τη δυνατότητά του να διαχειρίζεται ελεύθερα τον χρόνο του, ο περιορισμένος χρόνος που έχει στη διάθεσή του, σε περίπτωση που απαιτείται να επέμβει, για ανάληψη εργασίας, για την οποία ο εργαζόμενος είναι κατά κανόνα υποχρεωμένος να μεταβεί στον τόπο εργασίας του.
- 47 Συναφώς, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι μια περίοδος εργασιακής ετοιμότητας κατά τη διάρκεια της οποίας ένας εργαζόμενος, λαμβανομένου υπόψη του εύλογου χρόνου που του δίδεται προκειμένου να αναλάβει τις επαγγελματικές δραστηριότητές του, μπορεί να οργανώσει τις προσωπικές και κοινωνικές ασχολίες του δεν είναι, a priori, «χρόνος εργασίας», κατά την έννοια της οδηγίας 2003/88. Αντιστρόφως, μια περίοδος εργασιακής ετοιμότητας κατά τη διάρκεια της οποίας ο χρόνος εντός του οποίου ο εργαζόμενος υποχρεούται επιστρέψει στην εργασία του περιορίζεται σε μερικά λεπτά, πρέπει να θεωρηθεί, κατ' αρχήν, στο σύνολό της, ως «χρόνος εργασίας», κατά την έννοια της οδηγίας αυτής, καθόσον, στην τελευταία αυτή περίπτωση, στην πράξη ο εργαζόμενος αποθαρρύνεται έντονα να οργανώσει οποιαδήποτε δραστηριότητα αναψυχής, ακόμη και μικρής διάρκειας [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 48].

- 48 Παρά ταύτα, η σημασία ενός τέτοιου χρόνου αντιδράσεως πρέπει να εκτιμάται κατόπιν συγκεκριμένης αξιολογήσεως, στο πλαίσιο της οποίας λαμβάνονται υπόψη άλλοι ενδεχόμενοι περιορισμοί που επιβάλλονται στον εργαζόμενο καθώς και οι διευκολύνσεις που του παρέχονται κατά τη διάρκεια της περιόδου εργασιακής ετοιμότητας [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 49].
- 49 Κρίσιμα στοιχεία είναι, ιδίως, στο πλαίσιο των περιορισμών που συνεπάγεται ο χρόνος αυτός αντιδράσεως, η υποχρέωση του εργαζομένου να παραμένει στην κατοικία του, χωρίς να μπορεί να μετακινείται ελεύθερα, αναμένοντας να κληθεί από τον εργοδότη του, ή η υποχρέωση να παρουσιαστεί, αφού κληθεί, στον τόπο εργασίας του με ειδικό εξοπλισμό. Επίσης, κρίσιμα στοιχεία, στο πλαίσιο των διευκολύνσεων που παρέχονται στον εργαζόμενο, είναι το αν παρέχεται ενδεχομένως στον εργαζόμενο αυτόν υπηρεσιακό όχημα που του δίδει τη δυνατότητα να κάνει χρήση δικαιωμάτων παρεκκλίσεως από τον κώδικα οδικής κυκλοφορίας και δικαιωμάτων προτεραιότητας ή ακόμη η ευχέρεια που παρέχεται στον εργαζόμενο να απαντά στις κλήσεις του εργοδότη του χωρίς να μετακινείται από τον τόπο στον οποίο βρίσκεται.
- 50 Δεύτερον, συνδυαζόμενη με τον χρόνο που διαθέτει ο εργαζόμενος για να αναλάβει την επαγγελματική του δραστηριότητα, η μέση συχνότητα της πραγματικής παροχής υπηρεσίας εκ μέρους του εργαζομένου αυτού κατά τη διάρκεια καθεμιάς από τις περιόδους εργασιακής ετοιμότητας πρέπει να λαμβάνεται υπόψη από τα εθνικά δικαστήρια εφόσον μπορεί να εκτιμηθεί αντικειμενικά [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 51].
- 51 Πράγματι, ένας εργαζόμενος ο οποίος κατά μέσο όρο καλείται να παράσχει επανειλημμένως τις υπηρεσίες του κατά τη διάρκεια μιας περιόδου εργασιακής ετοιμότητας διαθέτει μικρότερο περιθώριο για να διαχειριστεί ελεύθερα τον χρόνο του κατά τα διαστήματα που δεν εργάζεται, λαμβανομένης υπόψη της συχνής διακοπής τους. Τούτο ισχύει ιδιαίτερα όταν η κανονικά απαιτούμενη εργασία του εργαζομένου, κατά τη διάρκεια της περιόδου εργασιακής ετοιμότητας, δεν είναι αμελητέας διάρκειας [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 52].
- 52 Επομένως, αν ο εργαζόμενος καλείται, κατά μέσο όρο, επανειλημμένως να παράσχει υπηρεσίες κατά τη διάρκεια των περιόδων εργασιακής ετοιμότητας και οι υπηρεσίες αυτές, κατά κανόνα, δεν είναι μικρής διάρκειας, το σύνολο των εν λόγω περιόδων αποτελεί, κατ' αρχήν, «χρόνο εργασίας», κατά την έννοια της οδηγίας 2003/88 [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 53].
- 53 Κατόπιν της ως άνω διευκρινίσεως, η περίπτωση ότι, κατά μέσο όρο, ο εργαζόμενος σπανίως καλείται να εργαστεί κατά τη διάρκεια των περιόδων εργασιακής ετοιμότητας δεν μπορεί δικαιολογήσει το να θεωρούνται αυτές ως «περίοδοι ανάπαυσης», κατά την έννοια του άρθρου 2, σημείο 2, της οδηγίας 2003/88, όταν οι συνέπειες που έχει το χρονικό διάστημα εντός του οποίου ο εργαζόμενος υποχρεούται να αναλάβει τις επαγγελματικές δραστηριότητές του είναι τέτοιες ώστε να αρκούν για να περιορίζεται, κατά τρόπο αντικειμενικό και σε μεγάλο βαθμό, η δυνατότητά του να διαχειρίζεται ελεύθερα, κατά τη διάρκεια των εν λόγω περιόδων, τον χρόνο κατά τον οποίο δεν καλείται να παράσχει τις επαγγελματικές υπηρεσίες του [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 54].

54. Εν προκειμένω, υπενθυμίζεται ότι, σύμφωνα με τις ενδείξεις που παρέσχε το αιτούν δικαστήριο, κατά τη διάρκεια των επίμαχων στην κύρια δίκη περιόδων εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής ο RJ μπορεί να μετακινείται ελεύθερα, πρέπει όμως να είναι σε θέση να μεταβεί στα όρια του Δήμου του Offenbach am Main, εντός 20 λεπτών, με την επιχειρησιακή στολή του και το υπηρεσιακό όχημα που έχει θέσει στη διάθεσή του ο εργοδότης του, κάνοντας χρήση των δικαιωμάτων παρεκκλίσεως από τον κώδικα οδικής κυκλοφορίας και των δικαιωμάτων προτεραιότητας. Όπως σημειώθηκε στη σκέψη 13 της παρούσας αποφάσεως, από την απόφαση του αιτούντος δικαστηρίου δεν προκύπτει ότι η μέση συχνότητα των επεμβάσεων του εργαζομένου αυτού, κατά τη διάρκεια των εν λόγω περιόδων, ήταν μεγάλη. Εξάλλου, η ενδεχομένως μεγάλη απόσταση μεταξύ της κατοικίας του RJ και των ορίων του Δήμου του Offenbach am Main, συνήθους τόπου εργασίας του, δεν ασκεί, αυτή καθαυτήν, επιρροή.
55. Εναπόκειται ωστόσο στο αιτούν δικαστήριο να εκτιμήσει, λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των περιστάσεων της υπό κρίση υποθέσεως, αν RJ υπόκειται, κατά τη διάρκεια των περιόδων εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής, σε περιορισμούς τέτοιας εντάσεως ώστε αυτοί να επηρεάζουν, αντικειμενικά και σε μεγάλο βαθμό, τη δυνατότητά του να διαχειρίζεται ελεύθερα, κατά τη διάρκεια των εν λόγω περιόδων, τον χρόνο κατά τον οποίο δεν καλείται να παρέχει τις επαγγελματικές υπηρεσίες του και τη δυνατότητά του να αφιερώνει τον χρόνο αυτό στα ενδιαφέροντά του.
56. Τέταρτον, πρέπει να υπομνησθεί ότι, εξαιρουμένης της ειδικής περιπτώσεως που αφορά την ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, περί της οποίας γίνεται λόγος στο άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88, η οδηγία αυτή περιορίζεται στη ρύθμιση ορισμένων πτυχών της οργάνωσης του χρόνου εργασίας προς εξασφάλιση της προστασίας της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων, με αποτέλεσμα, κατ' αρχήν, να μην εφαρμόζεται στις αμοιβές των εργαζομένων [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 57].
57. Επομένως, ο τρόπος αμοιβής των εργαζομένων για τις περιόδους εργασιακής ετοιμότητας διέπεται όχι από την οδηγία 2003/88 αλλά από τις εφαρμοστέες διατάξεις του εθνικού δικαίου. Κατά συνέπεια, η ως άνω οδηγία δεν αντιτίθεται στην εφαρμογή ρυθμίσεως κράτους μέλους, συλλογικής συμβάσεως εργασίας ή αποφάσεως εργοδότη η οποία, προκειμένου περί της αμοιβής μιας υπηρεσίας εργασιακής ετοιμότητας, λαμβάνει υπόψη με διαφορετικό τρόπο τις περιόδους κατά τη διάρκεια των οποίων παρέχεται πράγματι εργασία και εκείνες κατά τη διάρκεια των οποίων δεν παρέχεται καμία πραγματική εργασία, ακόμη και όταν οι περίοδοι αυτές πρέπει να θεωρηθούν, στο σύνολό τους, ως «χρόνος εργασίας» για τους σκοπούς εφαρμογής της εν λόγω οδηγίας [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 58 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].
58. Ομοίως, η οδηγία 2003/88 δεν αντιτίθεται σε μια τέτοια ρύθμιση, συλλογική σύμβαση εργασίας ή απόφαση εργοδότη η οποία, όσον αφορά περιόδους εργασιακής ετοιμότητας που θα έπρεπε να θεωρούνται στο σύνολό τους ως μη καλυπτόμενες από την έννοια του «χρόνου εργασίας» για τους σκοπούς εφαρμογής της οδηγίας αυτής, προβλέπει ωστόσο την καταβολή στον εργαζόμενο ορισμένου ποσού που προορίζεται να αντισταθμίσει τις δυσχέρειες που του προκαλούν οι εν λόγω περίοδοι εργασιακής ετοιμότητας όσον αφορά τη διαχείριση του χρόνου του και των ιδιωτικών του ενδιαφερόντων [σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψη 59].

- 59 Πέμπτον και τελευταίο, από τη σκέψη 30 της παρούσας αποφάσεως απορρέει ότι οι περίοδοι εργασιακής ετοιμότητας που δεν πληρούν τις προϋποθέσεις για να χαρακτηριστούν ως «χρόνος εργασίας», κατά την έννοια του άρθρου 2, σημείο 1, της οδηγίας 2003/88, πρέπει να λογίζονται, με εξαίρεση τον χρόνο που συνδέεται με πραγματική παροχή εργασίας κατά τη διάρκεια των εν λόγω περιόδων, ως «περίοδοι ανάπαυσης», κατά την έννοια του άρθρου 2, σημείο 2, αυτής, και, να λαμβάνονται υπόψη ως τέτοιες για τον υπολογισμό των ελάχιστων περιόδων ημερήσιας και εβδομαδιαίας ανάπαυσης τις οποίες προβλέπουν τα άρθρα 3 και 5 της οδηγίας αυτής.
- 60 Κατόπιν της διευκρίνισης αυτής, επισημαίνεται ότι ο χαρακτηρισμός μιας περιόδου εργασιακής ετοιμότητας ως «περιόδου ανάπαυσης», για τους σκοπούς εφαρμογής της οδηγίας 2003/88, τελεί υπό την επιφύλαξη της υποχρεώσεως των εργοδοτών να τηρούν τις ειδικές υποχρεώσεις που υπέχουν, δυνάμει των άρθρων 5 και 6 της οδηγίας 89/391, όσον αφορά την προστασία της ασφαλείας και της υγείας των εργαζομένων τους. Επομένως, οι εργοδότες δεν μπορούν να προβλέπουν τόσο εκτεταμένες ή τόσο συχνές περιόδους εργασιακής ετοιμότητας ώστε αυτές να συνιστούν κίνδυνο για την ασφάλεια ή την υγεία του εργαζομένου, ανεξαρτήτως του αν οι εν λόγω περίοδοι χαρακτηρίζονται ως «περίοδοι ανάπαυσης», κατά την έννοια του άρθρου 2, σημείο 2, της οδηγίας 2003/88. Εναπόκειται στα κράτη μέλη να ορίζουν, στο εθνικό τους δίκαιο, τις λεπτομέρειες εφαρμογής της ως άνω υποχρεώσεως [βλ. συναφώς σημερινή απόφαση Radiotelevizija Slovenija (Περίοδος εργασιακής ετοιμότητας σε απομακρυσμένη τοποθεσία), C-344/19, σκέψεις 61 έως 65 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].
- 61 Από το σύνολο των ανωτέρω σκέψεων προκύπτει ότι στα υποβαλλόμενα ερωτήματα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 2, σημείο 1, της οδηγίας 2003/88 έχει την έννοια ότι μια περίοδος εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς επιφυλακής, κατά την οποία ένας εργαζόμενος πρέπει να είναι σε θέση να μεταβεί στα όρια του δήμου υπηρεσίας του εντός 20 λεπτών, με επιχειρησιακή στολή και υπηρεσιακό όχημα που θέτει στη διάθεσή του ο εργοδότης του, κάνοντας χρήση των δικαιωμάτων παρεκκλίσεως από τον κώδικα οδικής κυκλοφορίας και του δικαιώματος προτεραιότητας του εν λόγω οχήματος, δεν αποτελεί, στο σύνολό της, «χρόνος εργασίας», κατά την έννοια της διατάξεως αυτής παρά μόνον αν από τη σφαιρική εκτίμηση του συνόλου των περιστάσεων της οικείας υποθέσεως, ιδίως από τις συνέπειες που έχει ένας τέτοιος χρόνος αντιδράσεως και, ενδεχομένως, από τη μέση συχνότητα επεμβάσεων κατά την εν λόγω περίοδο, προκύπτει ότι οι περιορισμοί που επιβάλλονται στον εργαζόμενο αυτόν κατά τη διάρκεια της ως άνω περιόδου είναι τέτοιας φύσεως ώστε να επηρεάζουν αντικειμενικά και σε πολύ μεγάλο βαθμό τη δυνατότητά του να διαχειρίζεται ελεύθερα, διαρκούσης της ίδιας περιόδου, τον χρόνο κατά τον οποίο δεν απαιτούνται οι επαγγελματικές υπηρεσίες του και τη δυνατότητά του να αφιερώνει τον χρόνο αυτόν στα ενδιαφέροντά του.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 62 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαινεται:

Το άρθρο 2, σημείο 1, της οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας, έχει την έννοια ότι μια περίοδος εργασιακής ετοιμότητας υπό καθεστώς

επιφυλακής, κατά την οποία ένας εργαζόμενος πρέπει να είναι σε θέση να μεταβεί στα όρια του δήμου υπηρεσίας του εντός 20 λεπτών, με επιχειρησιακή στολή και υπηρεσιακό όχημα που θέτει στη διάθεσή του ο εργοδότης του, κάνοντας χρήση των δικαιωμάτων παρεκκλίσεως από τον κώδικα οδικής κυκλοφορίας και του δικαιώματος προτεραιότητας του εν λόγω οχήματος, δεν αποτελεί, στο σύνολό της, «χρόνο εργασίας», κατά την έννοια της διατάξεως αυτής παρά μόνον αν από τη σφαιρική εκτίμηση του συνόλου των περιστάσεων της οικείας υποθέσεως, ιδίως από τις συνέπειες που έχει ένας τέτοιος χρόνος αντιδράσεως και, ενδεχομένως, από τη μέση συχνότητα επεμβάσεων κατά την εν λόγω περίοδο, προκύπτει ότι οι περιορισμοί που επιβάλλονται στον εργαζόμενο αυτόν κατά τη διάρκεια της ως άνω περιόδου είναι τέτοιας φύσεως ώστε να επηρεάζουν αντικειμενικά και σε πολύ μεγάλο βαθμό τη δυνατότητά του να διαχειρίζεται ελεύθερα, διαρκούσης της ίδιας περιόδου, τον χρόνο κατά τον οποίο δεν απαιτούνται οι επαγγελματικές υπηρεσίες του και τη δυνατότητά του να αφιερώνει τον χρόνο αυτόν στα ενδιαφέροντά του.

(υπογραφές)